

**GOSPODARSTWA RODZINNE W POLSCE
WEDŁUG KIERUNKÓW PRODUKCJI ROLNICZEJ**

Andrzej Radwan

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Abstrakt. Opracowanie obejmuje przestrzenną analizę gospodarstw według wydzielonych kierunków produkcji. Podstawą faktograficzną są wyniki badań ankietowych (wywiad z kwestionariuszem) przeprowadzone w czterech regionach kraju na reprezentatywnej grupie 555 gospodarstw rodzinnych na przełomie 2007 i 2008 roku. W analizie pokazano różnice występujące w potencjale produkcyjnym gospodarstw pomiędzy poszczególnymi kierunkami produkcji rolniczej. Wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw w decydującym stopniu są determinowane zasobami ziemi, pracy, wielkością nakładów na produkcję i posiadanymi środkami technicznymi, a te z kolei wynikają z kierunków produkcji rolniczej. Rozwój gospodarstw i poprawę wyników ekonomicznych należy wiązać ze skalą produkcji, a więc natężeniem procesów koncentracji ziemi i podnoszeniem jakości produkcji, niezbędnej w poprawie konkurencyjności.

Słowa kluczowe: wielkość ekonomiczna, typy gospodarstw, czynniki wytwórcze, produkcja końcowa i towarowa

METODYKA I CELE BADAWCZE

Opracowanie obejmuje regionalną analizę gospodarstw rodzinnych według występujących kierunków produkcji. Podstawą analizy są wyniki badań ankietowych, przeprowadzone na przełomie 2007/08 roku metodą wywiadu z kwestionariuszem, na reprezentatywnej grupie 555 gospodarstw, dobranych losowo. Przyjęte do analizy gospodarstwa reprezentują określone typy rolnictwa, położone w czterech regionach kraju jak: gmina Baranów w województwie wielkopolskim, Bierzwnik – w zachodniopomorskim, Siedliszcze w lubelskim i gmina Strzyżów w województwie podkarpackim¹.

¹ Opracowanie jest częścią badań realizowanych w ramach grantu MNiSzW NN 112 13 19 33.

Wyodrębnienia gospodarstw na poszczególne kierunki dokonano na podstawie uzyskanej wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej dla poszczególnych gałęzi produkcji roślinnej i zwierzęcej w połączeniu z powierzchnią użytków rolnych, rodzajem upraw i liczebnością pogłównia poszczególnych gatunków i grup wiekowych zwierząt, z uwzględnieniem wartości współczynników przyjętych dla czterech regionów kraju.

Gospodarstwa, w których wartości z danego kierunku uzyskały 2/3 ogólnej wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej, zakwalifikowano do jednokierunkowych – trzodowe, trawożerne (chów krów mlecznych i bydła mięsnego), zbożowe i z uprawami specjalnymi (trawy nasienne, uprawa ziół i warzywa gruntowe). Do dwukierunkowych przyjęto gospodarstwa, w których wartości te w ponad 1/3 zostały uzyskane z dwóch działalności i zaliczono do nich gospodarstwa trzodowo-bydłęce i trzodowo-zbożowe. W grupie gospodarstw znalazły się również takie, z których żaden z kierunków produkcji roślinnej i zwierzęcej nie uzyskał 1/3 wartości nadwyżki bezpośredniej. W badanej populacji stanowi je najliczniejsza grupa 366 gospodarstw (65,9%). Z uwagi na duże zróżnicowanie gospodarstw tej grupy, między innymi wielkością uzyskiwanej nadwyżki bezpośredniej, ale i poziomem produkcji towarowej, wydzielono z niej dwie podgrupy: gospodarstwa o produkcji wielostronnej oraz niskotowarowe. W tej ostatniej grupie znalazły się gospodarstwa w przedziale klasy wielkości ekonomicznej do dwóch jednostek ESU. Analiza pokazała, że gospodarstwa te nie wytwarzają produktów na sprzedaż, lecz dla samozaopatrzenia rodzin. W grupie tej znalazło się 43,4% gospodarstw, najwięcej 76,6% z gminy Strzyżów, a najmniej z gminy Baranów – 22,7% [Radwan 2009].

WYNIKI BADAŃ I ICH OMÓWIENIE

Badane gospodarstwa różnią się wielkością posiadanych zasobów wytwórczych, a czynnikiem istotnie je różnicującym jest obszar użytków rolnych. Największy ich areal posiadają gospodarstwa o kierunkach: zbożowym – 26,5 ha, trzodowo-zbożowe – 22 ha i z uprawami specjalnymi – 20,9 ha, a następnie gospodarstwa nastawione na hodowlę bydła i krów mlecznych (tab. 1) Gospodarstwa o kierunkach trzodowym i trzodowo-bydłęcym oraz wielostronne mają zbliżoną wielkość, średnio wynoszącą ok. 10 ha, podczas gdy w gospodarstwach niskotowarowych powierzchnia jest ponad czterokrotnie niższa.

Ankietowani rolnicy mają zróżnicowane opinie na temat wielkości obszarowej gospodarstw. Najwyższe odsetki respondentów uważających areal gospodarstwa za zbyt mały wyróżnia kierunek z trzodą chlewną – 72,7%, następnie z uprawą zbóż, a z kolei najniższy o kierunkach wielostronnym i niskotowarowych. Respondenci ostatniej grupy prawie w 1/4 wyrażanych opinii uważają, że posiadany obszar gospodarstwa jest zbyt duży.

Gospodarstwa są zróżnicowane w analizowanych kierunkach wielkością ekonomiczną. Największą siłę ekonomiczną wykazują gospodarstwa specjalizujące się w chowie trzody. Średnia wielkość wynosi tu 20 jednostek ESU. Struktura wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej dla chowu trzody wynosi 78%, bydła i krów mlecznych – 7% i 1% dla inwentarza drobnego. Z pozostałych 14%, uprawy zbożowe obejmują 10%, okopowe – 3%, warzywa, drzewa i krzewy owocowe – 1%.

Tabela 1. Obszar badanych gospodarstw i jego ocena w opinii respondentów (2007/2008)
 Table 1. Farm area and its assessment in respondents' opinion (2007/2008)

Kierunki produkcji Kinds of production	Liczba gospodarstw Number of farms	Średni obszar UR Average farm area (ha)	Opinia (%) – Opinion (%)			
			zbyt mały too small	w sam raz adequate	zbyt duży too large	brak zdania no opinion
Trzodowe Pigs	77	10,5	72,7	26,0	–	1,3
Trzodowo-bydłęce Pigs and cattle	19	9,8	31,6	68,4	–	–
Trzodowo-zbożowe Pigs and cereals	34	22,0	44,1	52,9	–	3,0
Bydło z krowami Cattle with cows	26	15,6	34,6	61,5	–	3,9
Zbożowy Cereals	24	26,5	58,3	37,5	4,2	–
Uprawy specjalne Special crops	9	20,9	33,3	66,7	–	–
Wielostronne Many-sided	125	11,3	17,6	75,2	3,2	4,0
Niskotowarowe Semi-subsistence	241	2,3	15,4	57,7	23,2	3,7

Źródło: badania własne.

Source: author's own research.

Drugą grupą, wykazującą się wartością 16,5 jednostek ESU, są gospodarstwa o kierunku trawożernym (bydło z chowem krów mlecznych). Wartość standardowej nadwyżki bezpośredniej dla produkcji zwierzęcej obejmuje 84%, z czego 45% przypada na chów bydła, 31% na krowy mleczne, a 5% na trzodę i 3% na inwentarz drobny. Zboża w tej kategorii gospodarstw stanowią 9%, okopowe i warzywa 5%, a 2% rośliny przemysłowe. Wielkość ekonomiczna gospodarstw o kierunku trzodowo-bydłęcym wynosi 9,2 jednostek ESU. W tej grupie spotykamy się z dominacją chowu trzody, obejmującej prawie 45% wartości, gdy udział chowu bydła i krów mlecznych wynosi 33%, a inwentarza drobnego – 1%. Zbożowe obejmują ok. 12%, okopowe wraz z warzywami 7%, a rośliny przemysłowe – 2%.

Gospodarstwa o specjalizacji: uprawy specjalne, mimo dwukrotnie wyższej średniej powierzchni użytków rolnych, wykazują się taką samą wielkością ekonomiczną, wynoszącą 9,2 jednostek ESU, jak poprzednia grupa. W strukturze wartości nadwyżki bezpośredniej produkcja roślinna stanowi 84% i składają się na nią: uprawa roślin przemysłowych (rzepak, buraki cukrowe, tytoń), warzywa i krzewy owocowe, obejmujące łącznie ponad 70%, uprawy zbożowe – 14%, a produkcja zwierzęca – 16%. W grupie gospodarstw trzodowo-zbożowych, o wielkości 9,1 jednostek ESU, w 45% jej wartość pochodzi z chowu trzody, 10% stanowią krowy mleczne i bydło mięsne oraz 2% – inwentarz drobny. Na produkcję roślinną przypadają pozostałe wartości, wśród których na

zboża przypada 36%, okopowe – 6%, a na przemysłowe – 1%. Gospodarstwa wielostronne uzyskują średnio 5,5 jednostek ESU, z czego 57% wartości pochodzi z produkcji zwierzęcej, tj. 18% z chowu krów, 10% – bydła, 19% – trzody i 10% – hodowli drobnego inwentarza. Uprawy roślin zbożowych stanowią 25%, okopowe – 11%, na owoce i warzywa przypada 5%, a na rośliny przemysłowe – 2%. Grupa gospodarstw specjalizujących się w uprawie zbóż osiąga wielkość ekonomiczną 5,2 jednostek ESU, z czego 84% stanowią uprawy roślin zbożowych, okopowe i warzywa obejmują łącznie 6%, rośliny przemysłowe – 4%, a produkcja zwierzęca około 6% (trzoda, bydło i krowy oraz inwentarz drobny). Gospodarstwa z grupy o małej towarowości, nastawione w produkcji rolniczej głównie na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych rodzin rolników, wytwarzają w produkcji roślinnej 62% wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej (33% uprawy zbożowe, 22 – okopowe oraz pozostałe warzywa i krzewy, drzewa owocowe oraz rośliny przemysłowe ok. 7%), pozostałe 38% przypada na produkcję zwierzęcą, tj. chów trzody – 17%, krów i bydła – 13% oraz drobny inwentarz – 8%.

Gospodarstwa są zróżnicowane ze względu na zasoby pracy. Potencjał pracy rodziny określono liczbą osób w wieku produkcyjnym oraz częściowo przed- i poprodukcyjnym, z zastosowaniem współczynników Frenkla [1968]. W badanych gospodarstwach największy potencjał pracy, wynoszący 2,54 jednostki pełnowydajnej, wykazują rolnicy specjalizujący się w chowie trzody chlewnej, następnie gospodarstwa wielostronne – 2,21, trzodowo-bydłęce – 2,16, trzodowo-zbożowe – 2,14 i niskotowarowe – 2,03. Z kolei, najmniejszym potencjałem pracy charakteryzują się kierunki: zbożowy – 1,89, z hodowlą bydła i krów mlecznych oraz z uprawami specjalnymi – po 1,92 jednostki pracy. Duże różnice w wielkości obszarowej gospodarstw sprawiają, że rozpiętości pomiędzy kierunkami produkcji w zatrudnieniu na jednostkę powierzchni są znaczne (tab. 2). W grupie gospodarstw o specjalizacji zbożowej wynoszą one od 5,1 osób na 100 ha użytków rolnych do 56,4 w gospodarstwach niskotowarowych, gdy średnia wartość w badanej próbie to 17,4 osób. Karwat-Woźniak [2009] podaje, że nakłady pracy w rolnictwie polskim systematycznie spadają i w 2007 roku wynosiły 14,3 jednostek AWU na 100 ha UR.

Badania pokazują zróżnicowanie gospodarstw ze względu na charakter społeczno-zawodowy, który został określony stosunkiem zasobów pracy zatrudnionych w gospodarstwie do ogólnego potencjału pracy rodziny. Wyliczony w taki sposób wskaźnik (tab. 2) pokazuje, jaka część potencjału pracy rodziny jest wykorzystana we własnym gospodarstwie, a jaka jego część jest lokowana poza nim. W badanych grupach największą część zasobów pracy, poza gospodarstwem, lokują rodziny z gospodarstw niskotowarowych (37%), a z kolei najmniej o specjalizacji produkcji, chowie bydła i krów mlecznych (9%). Łączenie dochodów z pracy we własnym gospodarstwie z dochodami pozarolniczymi jest cechą rozwojową współczesnego rolnictwa. Omawiane zjawisko w polskim rolnictwie występuje z różnym natężeniem w poszczególnych grupach gospodarstw, jest zróżnicowane regionalnie i nasila się w czasie [Radwan 2008]. Procesy dezagrarnizacji, za przykładem krajów rozwiniętych gospodarczo, przebiegają także w Polsce i zjawisko to postępuje nie tylko w sferze ekonomicznej, lecz także demograficznej, środowiskowej i społeczno-kulturowej [Musiał 2007]. Następuje tym samym upowszechnienie wielozawodowości i dywersyfikacji źródeł zarobkowania. Poszerza się również zakres występowania gospodarstw niskotowarowych, a zatem udział gospodarstw, których dochody pochodzą z rolnictwa kurczy się, a powiększa znacząco ze źródeł pozarolniczych [Radwan 2010]. Omawiane zjawisko występuje

Tabela 2. Zasoby pracy oraz jej jakość w badanych gospodarstwach rodzinnych (2007/2008)
 Table 2. Labour resources and their quality on family farms (2007/2008)

Kierunki produkcji Kinds of production	Pracujący na 100 ha UR Employment per 100 ha AL	Średni wiek kierownika gospodarstwa Average age of farm manager	Średni poziom wykształcenia w pkt* Average education level point*	Liczba osób w rodzinie Number of persons in family	Charakter społeczno- zawodowy rodziny Socio-profes- sional character of family
Trzodowe Pigs	19,0	45,0	2,96	3,9	0,79
Trzodowo-bydłęce Pigs and cattle	17,3	46,1	2,47	3,6	0,78
Trzodowo-zbożowe Pigs and cereals	8,6	45,6	2,82	3,4	0,88
Bydło z krowami Cattle with cows	11,2	45,1	2,69	4,0	0,91
Zbożowy Cereals	5,1	46,9	3,04	3,2	0,72
Uprawy specjalne Special crops	7,7	43,4	3,0	3,0	0,84
Wielostronne Many-sided	15,0	47,1	2,43	4,1	0,76
Niskotowarowe Semi-subsistence	56,4	51,7	2,95	3,5	0,63

*1 – niepełne podstawowe, 2) podstawowe, 3) zasadnicze, 4) średnie, 5) wyższe.

Źródło: badania własne.

*1 – incomplete primary, 2) primary, 3) vocational, 4) secondary, 5) tertiary.

Source: author's own research.

ze zmiennym natężeniem w poszczególnych typach gospodarstw i jest związane z ich wielkością obszarową i ekonomiczną oraz stopniem specjalizacji produkcji (tab. 3). Potwierdzają to także badania IERiGŻ-PIB, donoszące o postępującej wielozawodowości w polskim rolnictwie, wskazujące na to, że w coraz większym zakresie praca w gospodarstwie rolnym staje się tylko jednym ze źródeł dochodu, a udział innych form zarabkowania zyskuje coraz bardziej na znaczeniu w budżecie domowym rodziny [Chmieliński i Karwat-Woźniak 2007]. W badanej grupie jest 37,3% rodzin utrzymujących się wyłącznie z pracy we własnym gospodarstwie, 15,3% rodzin, w których członkowie pracują (na zewnątrz) obydwój małżonkowie, 25,6% rodzin, gdy jedno z małżonków pracuje, oraz 21,8% rodzin, w których pracują niektórzy członkowie [Radwan 2010].

Wiek i wykształcenie rolników istotnie wpływają na jakość zasobów pracy. W badanych gospodarstwach najstarsi rolnicy występują w gospodarstwach niskotowarowych, a także o kierunkach wielostronnym i zbożowym, a z kolei najmłodszy – w gospodarstwach o specjalizacji: uprawy specjalne, trzodowe i hodowli bydła z krowami mlecznymi. W ocenie kapitału ludzkiego w rolnictwie, istotne znaczenie pełni

Tabela 3. Wyposażenie gospodarstw w ciągniki, kombajny zbożowe i samochody transportowe w badanych gospodarstwach (2007/2008)

Table 3. Tractors, combined harvesters and transport vehicles on farms (2007/2008)

Kierunki produkcji Kinds of production	Wyposażenie gospodarstw Farms possessing (%)			Moc mechanicznych urządzeń Mechanical power (kW)		
	ciągniki tractors	kombajny zbożowe combined harvesters	samochody transporto- we transport vehicles	na 1 gospo- darstwo per farm	na 1 ha UR per ha AL	na 1 osobę pełno- zatrudnioną per full-time employed person
Trzodowe Pigs	90,9	24,7	9,1	70,4	6,7	35,5
Trzodowo-bydłęce Pigs and cattle	84,2	10,5	–	59,8	6,1	35,3
Trzodowo-zbożowe Pigs and cereals	100,0	35,3	2,9	90,2	4,1	47,9
Bydło z krowami Cattle with cows	92,3	19,2	3,8	84,2	5,4	48,6
Zbożowy Cereals	91,7	33,3	12,5	90,1	3,4	65,7
Uprawy specjalne Special crops	88,9	–	44,4	58,5	2,8	36,1
Wielostronne Many-sided	92,8	12,8	4,0	49,7	4,4	29,4
Niskotowarowe Semi-subsistence	50,2	1,7	3,7	21,9	9,5	16,8

Źródło: badania własne.

Source: author's own research.

wykształcenie ogólne i zawodowe, zdobyta wiedza i doświadczenie, zdolności organizacyjne oraz przedsiębiorczość. Wilkin [2005] uważa wykształcenie za główny element kapitału ludzkiego, decydujący o rozwoju gospodarczym i cywilizacyjnym. W opinii Kłodzińskiego [2005], niskie wykształcenie ludności wiejskiej stanowi jedną z ważniejszych barier rozwoju obszarów wiejskich w naszym kraju. W badanej populacji 12,3% kierowników gospodarstw nie ukończyło szkoły podstawowej, 35,6% ma zaledwie wykształcenie podstawowe lub na poziomie gimnazjalnym, 38,5% ma wykształcenie zasadnicze, 19,1% zdobyło średnie ogólne lub zawodowe oraz 5% – wykształcenie wyższe. Wśród badanych kierowników, najwyższy poziom wykształcenia wyróżnia gospodarstwa o specjalizacji – zbożowe i uprawy specjalne, natomiast gorzej wykształceni są rolnicy prowadzący gospodarstwa wielostronne i o profilu trzodowo-bydłęcym.

Wydajność pracy, a także produktywność ziemi zależą obecnie w głównej mierze od wyposażenia gospodarstw w mechaniczną siłę pociągową oraz towarzyszące produkcji rolniczej maszyny i urządzenia. Wyposażenie gospodarstw w ciągniki, poza grupą go-

spodarstw niskotowarowych jest dobre. Ciągniki posiada od 84,2% rolników w grupie trzodowo-bydłczej do 100% w trzodowo-zbożowej. Jedyne w grupie gospodarstw niskotowarowych, ciągniki występują w co drugim gospodarstwie (tab. 3).

Najwięcej ciągników posiadają gospodarstwa o kierunku trzodowo-zbożowym – 1,6 ciągnika, zbożowym – 1,4, z chowem bydła i krów – 1,3, w grupach trzodowe i trzodowo-bydłcze po 1,1. Przeciętnie w badanej grupie na ciągnik przypada 9,6 ha UR; najmniejszy areal jest w gospodarstwach niskotowarowych – 4,5 ha, a największy z uprawami specjalnymi – 17,1 ha i z uprawą zbóż – 19,3 ha. Pojawiającą się barierą jest użytkowanie ciągników, których średni wiek przekracza 18 lat. Wyliczone zasoby siły pociągowej (ciągniki łącznie z końmi) na 100 ha UR wynoszą 95,6 jednostek i są dość zróżnicowane: od 49,7 jednostek w gospodarstwach z uprawą roślin specjalnych, 64,3 – zbożowych do 136,1 w grupie gospodarstw niskotowarowych, w 120,9 trzodowych i 114,2 – z chowem trzody i bydła.

Kombajny zbożowe posiada 11,9% gospodarstw, najwięcej jest ich w grupach o specjalizacji trzodowo-zbożowej i zbożowej oraz z chowem trzody. Średnio na kombajn przypada 49 ha upraw zbożowych, najmniej w gospodarstwach trzodowych – 34 ha, z chowem bydła i krów mlecznych – 41 ha, a z kolei najwięcej w grupie niskotowarowej – 69 ha, w zbożowych – 64 ha i trzodowo-zbożowych – 57 ha. Udział samochodów dostawczych-transportowych jest bardzo zróżnicowany i w większości gospodarstw niezadowalający. Wyliczony wskaźnik mocy urządzeń mechanicznych (ciągników, kombajnów, środków transportowych oraz silników stacyjnych), zarówno w przeliczeniu na przeciętne gospodarstwo, jak i jednostkę pełnozatrudnioną pracy jest najwyższy w grupie gospodarstw o specjalizacji trzodowo-zbożowej, zbożowej oraz z chowem bydła i krów mlecznych, zaś najniższy w grupie gospodarstw niskotowarowych i wielostronnych.

W strukturze mocy zainstalowanej w badanej grupie gospodarstw, wyrażonej w kW, 62,4% jej wartości przypada na ciągniki, 18,7% – na kombajny zbożowe i środki transportowe i 18,9% – na silniki stacyjne (elektryczne i spalinowe). W badaniach prowadzonych w 1996 roku w tych samych obiektach struktura ta przedstawiała się następująco: ciągniki – 71,6%, kombajny zbożowe i środki transportowe – 5,1 i silniki stacyjne – 23,3% [Radwan 2010].

Wyposażenie gospodarstw w środki techniczne – maszyny i urządzenia – jest zróżnicowane. Najlepiej uzbrojone w te środki są gospodarstwa trzodowe, następnie trzodowo-zbożowe oraz z chowem bydła i krów mlecznych. W wymienionych grupach zaznacza się większy udział maszyn do produkcji roślinnej, takich jak: kosiarki rotacyjne, rozrzutniki obornika i rozsiewacze nawozów, opryskiwacze ciągnikowe, kopaczki do ziemniaków, a wśród maszyn do produkcji zwierzęcej, głównie: ładowacze obornika, dojarki i chłodziarki do mleka, mieszadła do pasz oraz dmuchawy do siana.

Opinie rolników dotyczące stanu mechanizacji gospodarstw są zróżnicowane. W badanej grupie zaledwie 3,4% z nich ocenia stan mechanizacji gospodarstw jako w pełni zadowalający, 55,5% jako raczej zadowalający, a 22,4% jako raczej niezadowalający i 15,5% jako zdecydowanie niezadowalający, 5,2% nie ma na ten temat zdania. W poszczególnych grupach gospodarstw opinie rolników na ten temat różnią się. Największy odsetek rolników w pełni zadowolonych ze stanu mechanizacji wywodzi się z gospodarstw o kierunkach: zbożowym – 12,5%, chowu bydła i krów mlecznych – 11,5%, z uprawami specjalnymi – 11,1% i trzodowo-zbożowych – 8,8%. Grupy rolników raczej zadowolonych są największe w gospodarstwach o wielostronnej produkcji –

72%, trzodowo-bydłęcych – 68,4%, trzodowo-zbożowych – 67,7% i o chowie bydła z krowami mlecznymi – 65,4%. Stąd odsetek rolników niezadowolonych (raczej i zdecydowanie) jest najwyższy w gospodarstwach z uprawami specjalnymi – 33,3%, trzodowymi – 33,8% i niskotowarowymi – 40,2%.

Wyniki ekonomiczne gospodarstw przedstawiono z wykorzystaniem mierników: produkcji końcowej i towarowej brutto, które wyrażono w ich przeliczeniu na jednostkę powierzchni i pracy. W tabeli 4 zaprezentowano wyniki, które pokazują znaczne zróżnicowanie wielkości produkcji końcowej: od 1670 zł w gospodarstwach niskotowarowych do 4660 zł w grupie producentów mleka i bydła mięsnego na 1 ha UR. Z kolei w przeliczeniu na jednostkę pracy, najwyższą wielkość produkcji odnotowano w gospodarstwach o kierunkach zbożowym i z uprawami specjalnymi, a najniższą – w gospodarstwach niskotowarowych, trzodowo-bydłęcych i wielostronnych.

Tabela 4. Produktywność ziemi i pracy w badanych gospodarstwach (2007/2008)
Table 4. Soil and labour productivity on selected farms (2007/2008)

Kierunki produkcji Kinds of production	Produkcja końcowa Final output		Produkcja towarowa Marketable output	
	na 1 ha UR w zł per 1 ha AL	na 1 jednostkę pełnozatrudnioną (tys. zł) per full-time employed unit (thous. PLN)	na 1 ha UR (zł) per 1 ha AL (PLN)	na 1 jednostkę pełnozatrudnioną (tys. zł) per full-time employed unit (thous. PLN)
Trzodowe Pigs	3 400	17,9	3 080	16,2
Trzodowo-bydłęce Pigs and cattle	2 160	12,5	1 820	10,5
Trzodowo-zbożowe Pigs and cereals	1 860	21,7	1 710	20,0
Bydło z krowami Cattle with cows	4 660	41,6	4 470	40,0
Zbożowy Cereals	2 420	47,3	2 380	46,4
Uprawy specjalne Special crops	3 560	46,2	3 520	45,7
Wielostronne Many-sided	1 900	12,7	1 650	11,0
Niskotowarowe Semi-subsistence	1 670	2,9	880	1,5

Źródło: badania własne.
Source: author's own research.

W prowadzonych badaniach zauważa się słabnącą aktywność produkcyjną gospodarstw o niskich zasobach ziemi, tj. małoobszarowych, które wykazują się najniższą intensywnością produkcji roślinnej i zwierzęcej [Radwan 2010]. Do przyczyn ograni-

czania aktywności należy dodać występujące w wielu gospodarstwach braki siły pociągowej oraz maszyn do produkcji roślinnej. Zatem znaczna grupa z nich opiera mechanizację produkcji na korzystaniu z usług odpłatnych bądź w formie odrobku. Tymczasem koszty usług w formie opłaty są dla wielu z nich zbyt duże, czyniąc produkcję nieopłacalną. Na tym tle lepszą sytuację posiadają gospodarstwa większe obszarowo, zasobniejsze w maszyny oraz nastawione na specjalizację produkcji, sprzyjającej obniżaniu jednostkowych kosztów produkcji. Większe obszarowo gospodarstwa posiadają wyższą obsadę hodowanych zwierząt i wykazują większe nakłady środków obrotowych na produkcję roślinną i zwierzęcą (nawozy mineralne, środki ochrony roślin, pasze i dodatki witaminowe oraz postęp genetyczny przez zakupy materiału siewnego i hodowlanego).

Koncentracja powierzchni upraw i chowu zwierząt korzystnie wpływa na zmniejszenie jednostkowych kosztów, zwiększając produktywność czynników wytwórczych, pracy, ziemi i kapitału. Gospodarstwa z chowem bydła i krów mlecznych oraz specjalizujące się w uprawie roślin zbożowych i specjalnych, wykazują wśród badanych najwyższą produktywność pracy. W gospodarce rynkowej to ta kategoria produkcji jest ważniejsza, aniżeli wskaźniki produkcyjności ziemi. Określa ona sytuację dochodową oraz możliwości akumulacji wewnętrznej w rolnictwie, będąc wyznacznikiem zarówno jego siły ekonomicznej, jak i perspektyw rozwojowych.

Analiza potencjału produkcyjnego (zasobu ziemi, pracy i kapitału) jednoznacznie wskazuje na to, że gospodarstwa duże mają większe możliwości. Potwierdza to słuszność zwiększania areалу celem poprawy efektywności ekonomicznej.

PODSUMOWANIE

Analiza danych empirycznych uzyskanych z badań, przeprowadzona według kierunków produkcji, pokazuje różnice występujące pomiędzy gospodarstwami rodzinnymi w potencjale wytwórczym i wynikach produkcyjno-ekonomicznych. Najlepiej wśród badanych prezentują się gospodarstwa zasobniejsze w ziemię, gdzie, z kolei, jest niska obsada pracy.

Takie warunki posiadają gospodarstwa o profilu produkcji roślinnej, specjalizujące się w uprawie roślin zbożowych i roślin specjalnych, a w produkcji zwierzęcej – chowu bydła i krów mlecznych. Gospodarstwa z chowem trzody, z uwagi na niski areal ziemi, (znaczny udział gospodarstw do 5 ha), pomimo wysokiej intensywności produkcji, nie znalazły się w tej grupie.

Bardzo niekorzystnie, na tle pozostałych, przedstawiają się gospodarstwa niskotowarowe, które jeszcze przez długi okres stanowiąc będą liczący się segment w polskim rolnictwie. Dlatego ważne dla obszarów wiejskich, z uwagi na duże zasoby pracy w rolnictwie, jest tworzenie dodatkowych miejsc pracy. Należy upatrywać szansy w rozwoju infrastruktury gospodarczej, instytucjonalnej i społecznej w otoczeniu rolnictwa.

LITERATURA

- Chmieliński P., Karwat-Woźniak W., 2007. Zmiany zasobów pracy w rolnictwie indywidualnym w latach 200-2005. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 3, 61-79.
- Frenkel I., 1968. *Zatrudnienie w rolnictwie polskim. Tendencje aktualne i perspektywy*. KiW, Warszawa.
- Karwat-Woźniak B., 2009. Zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym w okresie transformacji i integracji. *J. Agribus. Rural Dev.* 3 (13), 73-81.
- Kłodziński M., 2005. Kapitał ludzki, społeczny i kulturowy polskiej wsi. W: *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*. Wyd. SGGW, Warszawa, 711-721.
- Musiał W., 2007. Dezagaryzacja polskiej wsi – czynniki ekonomiczne, ekologiczne, społeczne i kulturowe. *Wieś i Rolnictwo*, 3, 29-44.
- Radwan A., 2008. Zasoby pracy w rolnictwie polskim (analiza przestrzenno-czasowa). *Rocz. Nauk. SERiA* 10, 2, 216-222.
- Radwan A., 2009. Zasoby pracy i wyniki produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw socjalnych w Polsce. *Acta Scient. Pol. Oecon.* 8 (2), 121-132.
- Radwan A., 2010. Usługi produkcyjne w gospodarstwach rodzinnych – analiza przestrzenno-czasowa. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, PAN O/Kraków, 10, 1-199.
- Wilkin J., 2005. Uwagi o strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich 2007-2015. *Wieś i Rolnictwo* 1, 17-22.

FAMILY FARMS IN POLAND ACCORDING TO THE KIND OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Summary. The paper presents a spatial analysis of farms according to the identified kinds of production. The basic facts were presented on the basis of survey studies (interview with questionnaire) conducted at the turn of 2007 and 2008 in four regions of Poland on a representative group of 555 family farms. The paper is a part of a wider research aiming at presentation of differences in the production potential of farms differing with kind of agricultural activity. Production and economic results obtained by family farms are definitively influenced by land and labour resources, outlays on production and possessed technical means resulting from the pursued kinds of agricultural production. Development of farms and improvement of their economic results should be also connected among others with land consolidation processes and upgrading production quality crucial for strengthening their competitiveness.

Key words: economic value, types of farms, factors of production, final and marketable output

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 30.03.2011

Do cytowania – For citation: Radwan A., 2011. Gospodarstwa rodzinne w Polsce według kierunków produkcji rolniczej. J. Agribus. Rural Dev. 2(20), 127-136.